

Росина Данкова

ЦЕННОСТИ, НООСФЕРА, ЧОВЕК

(Антропологичен аспект)

Съвременните социално-екологични проблеми¹, пред които е изправено човечеството — да съхрани и възпроизвежда необходимото качество на своята жизнена среда, за да може и то самото да се запази и развива, намират най-ярък израз в потребността от философско обосноваване на теория на ноосферата. На нея основателно се възлагат надежди да послужи като ценностно-мотивационна основа на разумното взаимодействие между обществото и природата с оглед решаване на жизненоважните глобални проблеми. Вече никой не се съмнява, че една от характеристиките на съвременния век е екологизацията на науката. Освен в естествените науки, екологичното знание започва бързо да прониква и в хуманитарните. Дори се обособява екологическо направление в историята и археологията, където става дума за екофакти.

Ноосферата, като система в социално-екологичен план, би следвало да включва взаимобулавящото се развитие на обществото и природата. В нея човешката разумна ценностно-екологична дейност е необходимо да бъде структурираща и управляваща по отношение на тяхното бъдещо развитие.

В ноосферата, като "единство на мислещи индивиди"

¹ Данкова, Р. (съавт.) Глобалные проблемы. Философские науки. 1987., № 12.

(и то не формално единство), се осъществява диалектиката на част и цяло, където цялото не може да се сведе до простата сума на частите, а е повече от своите градивни елементи. "Тя (ноосферата, бел.Р.Д.) не е безлична маса, а единство на мислещи **индивиди**"¹. В този смисъл на проблема за ноосферата може да се гледа като на **антропологичен проблем**. Последният се влияе особено силно от развитието на науката. Както отбелязва Н.Василев: "Основното съдържание на научния прогрес временно преориентира доминиращата в обществото ценностна система"².

Ноосферата не само се влияе от ценностната система на обществото, но и става причина за възникване на нови ценности. Традиционният проблем за ценностите от гледна точка на обществото и човека в ноосферата придобива нов смисъл и значение. Ценностите в обществото и ноосферата се намират в отношение на тъждество и различие. Съотношението между ноосферата и биосферата също е по-различно, отколкото "биосфера — общество": "Единният организъм на биосферата расте, преодолявайки смъртта, но една след друга умират и се сменят неговите клетки. Друго е безсмъртието в ноосферата. За нея частите са също толкова важни, колкото и цялото"³.

Чрез понятието "ноосфера"⁴ се разкрива потребността от такъв тип взаимодействие между обществото и природата, което започва да зависи във все по-голяма степен от ценностно-екологизираната и екологизираща човешка дейност. Последната се превръща в решаващ фактор, който влияе върху глобалното динамическо равновесие и прогрес на системата "общество — природа"⁵. Тази необ-

1 Мень, А. Истоки религии. Брюссел. 1981, с.198.

2 Василев, Н. Човекът — възникване и еволюция. С., Унив.изд. "Св.Кл.Охридски", 1991, с.3

3 Мень, А.Цит.съч., с.198

4 Относно философско-историческите предпоставки за възникването на понятието "ноосфера" вж: Р. Данкова. Учението за "нус" в античната философия. — Философска мисъл, 1988, № 6, с.84—93.

5 За разликата между системата "общество — природа" и ноосферата вж: по-подробно: Р. Данкова. Ноосфера и екология. С., 1985.

ходимост от нов тип взаимодействие между обществото и природата (което има за основа ценностното отношение между човека и природата)¹ най-ярко потвърждава евристичността на понятието "ноосфера" при решаването на проблема за социално-екологичните ценности.

1. ЦЕННОСТИ И ЦЕННОСТНИ ФУНКЦИИ В НООСФЕРАТА

Проблемът за оптимизацията на ноосферното развитие, за чието разрешаване е призвана да спомогне теорията на ноосферата, по необходимост изисква и нова философска интерпретация на схващането за ценностите и ценностните отношения от аспект на ноосферната динамика². Критерий на ценностната дейност в ноосферата става необходимо-оптимизиращото отношение между човека и природата, създаващо условия за усъвършенстване не само на диалектичното единство на "природната същност на човека" и "човешката същност на природата", но и на тяхното диалектично отрицание — ноосферното битие. Ноосферното битие на човека е дотолкова надприродно, доколкото сменя в себе си именно тази диалектика. Така противоречието между природно и социално намира своето разрешение в качеството на ноосфера. В ноосферата ценността е момент на преход от природна необходимост в ноосферна. Тя в действителност съдейства за реализиране свободата както на човека по отношение на природната необходимост, така и на ноосферната динамика по отношение на бъдещите ѝ състояния. В този смисъл ценността може да се определи като такъв тип субективно-обективно отношение, което сменя противоречието

1 Мещерякова, Н.А., Отношение к природе как аксиологическая проблема. Философские науки. 1986, 6, с.133.

2 Проблемът за ноосферата в обучението по философия. Проблеми на висшето образование. 1988, № 5.

между природно и социално в качеството на ноосферна дейност. Трябва да отбележим обаче, че днес човечеството се е отчуждило от тази диалектика.

Ценността като необходимо оптимизиращо отношение на субекта с обекта в процеса на усвояване на природата, се явява в качеството на обективна връзка в ноосферата¹.

Производството и възпроизводството на ценностите е необходима предпоставка за развитието на ноосферата и съответно за усъвършенстването на социално-екологичните отношения. Те изпълняват функции на нормативни елементи в динамическата структура на ноосферата, в които се сменя желаното бъдеще.

Благодарение на социално-екологичната дейност, като начин на опредметяване на човешките същностни сили (създаване на ценности), обществото, взаимодействайки с природата, я усвоява и заедно с това осъществява нейните потенции в системата на ноосферата.

Човек в своята ноосферна ценностно-екологична дейност се реализира в такава степен като творческа същност, в каквата опредметява своите същностни сили под формата на екологични ценности. Чрез ноосферната дейност човек създава едновременно и себе си като екологически самосъзнателно същество. По такъв начин екологичните ценности като субективно-обективно необходимо отношение са не само свързващо звено между природата и обществото в системата на ноосферата, но и необходимо условие за изграждане на екологическо самосъзнание. Такива ценности намаляват деформациите във взаимоотношенията между хората в обществото, между обществото и природата.

Природата, която е станала част от ноосферата под формата на предмети на труда, оръдия на труда и средства за живот, носи същностните характеристики на човешката опредметена екологически-разумна дейност. Именно

¹ Данкова Р., (съавт.). Методологическое значение идей К.Маркса для понимания сущности ноосферы. — В: Социальные, гносеологические и методологические проблемы геологических наук. Киев. Наукова думка, 1979, с.331.

"очовечената" природа, като структурообразуващ елемент в ноосферата, по закона на целостността придобива нови екологични характеристики, ново социално-ценностно оживотворено битие, което тя не би имала извън системата на ноосферата. Това "инобитие" на природата в качеството на ценности (екологични и др.) в системата на ноосферата се проявява не само посредством социалното битие, но и посредством съзнанието във вид на екологизирани научни теории и методологии, като основа на човешката творческа преобразуваща дейност. Такъв тип съзнание днес основателно наричат екологическо: "Цивилизацията създава допълнителни (по отношение на природните) форми на живот на човека. Сраствайки се с тези допълнителни форми, хората изработват екологическо съзнание"¹.

2. НООСФЕРНИ ЦЕННОСТИ И СВОБОДА

Нарастващата необходимост от оценностяване на социалната активност налага все по-дълбоко проникване във взаимоотношението "ценност — ноосфера". Екологически-оптимизиращата ноосферна дейност всъщност се проявява и като оценностяващ процес. Многообразието на дейностите, структуриращи ноосферната динамика, показва наличието на многоаспектност на изследвания проблем. Процесът на създаване на екологични ценности, като израз на ноосферното развитие, е едно от проявленията на ноосферната дейност, която днес има основна цел преодоляване на екологичните ограничения. Свободата на човека в ноосферата е неотделима от неговата ценностно-екологическа структурираща дейност и по такъв начин тя придобива необходим екологичен аспект.

Ценността, като носител на структурно-функционални отношения в системата на ноосферата, изразява тенденциите на нейното развитие. Ето защо на преден план излиза

¹ Гиренок, Ф.И. Екология, цивилизация, ноосфера. М., Наука, 1987, с.84.

функционалната структура на ценността в динамиката и развитието на ноосферата, която обединява практическата творческа дейност на индивидуалния и колективен субект. Затова е необходимо да се разкрие ролята на ценността в ноосферното развитие, реализиращо разгръщането на нейната същност.

Правилното разрешаване на проблема е от методологически важно значение, тъй като разкриването на функционалната структура на ценността има непосредствено отношение към взаимната обусловеност на развитието на ноосферата и обществения прогрес. Подобно решение е необходимо за увеличаване степента на активното творческо целенасочено управление на ноосферата. В този аспект всички опити за решаването на проблема за ценността от позициите на "гносеологическата робинзониада" се явяват неефективни. Решаването на проблема за свободата, непосредствено свързан с нейната ценност, от тези позиции също среща големи трудности. Човек може да изяви своите вътрешни способности, да създава ценности само в системата на социалните отношения и техния ноосферен аспект на проявление. Критерий за действителната свобода на индивидуалния или колективен субект в системата на ноосферата трябва да бъде не само производството, но и възпроизводството на екологически ориентирани ценности — духовни и материални. Индивидуалното гносеологическо "робинзониадно" решение както на проблема за свободата, така и на проблема за ценността е неприложимо към ноосферата. В най-добрия случай "робинзониадното" решение би могло да бъде валидно само за някаква абстрактно осъществена свобода и по-скоро то се явява нейно обяснение, но не и решение. Подобен неправилен подход фактически "решава" проблема за свободата само на свободните. Тук свободата се разглежда като абстрактен краен резултат, но не и като реален процес. Като метод за осъществяване на реалната свобода "гносеологическата робинзониада" се оказва извън ценностната система на ноосферата. Получава се парадокс: доколкото това решение има непосредствена връзка с вече осъществената свобода, дотолкова за нея то се оказва ненужно (тъй като и без него тя е осъществена). А

за неосъществената свобода, пряко или косвено отразена в ценностите, това решение е неподходящо.

В това отношение интерес представлява схващането на Е.Фром за свободата. По своята същност оригинално, то хвърля светлина върху причините за отчуждението. За да обясни този задълбочаващ се процес в отношенията между хората, в отношението на човека към самия себе си и към природата, той използва термина "негативна свобода". За него тя "превръща индивида в изолирано същество — слабо, изплашено, чието отношение към света се определя от отчуждеността и недоверието"¹. С други думи, самото отчуждение е един негативен резултат от "негативната свобода". Но настоящето, според Е.Фром, има своите аналози в миналото.

Разкривайки същността на ценностната ориентация на средновековния човек, Е.Фром обосновава причините за отчуждението и самотата му. Той подчертава, че "индивидът става самотен; всичко сега зависело не от гаранциите на неговия традиционен статус, а от неговите собствени усилия"². Рушенето на средновековната социална система, според него, е разрушаване на начина на живот на човека, на неговата ценностна система. В периоди на социални кризи, свързани с рушенето на старото, става разрушаване преди всичко на традиционната господстваща ценностна система и издигане на нов тип ценностна система, която да оправдае, да "настрои", да стимулира изграждането на новото. Ето защо проблемът за ценностите винаги се е възраждал с нова сила в такива периоди. Тук всеки и всички по необходимост правят своя избор на ценности. И основният ценностен избор винаги е бил — "да бъде или да не бъде" и как да бъде човек (обществото). Но днес вече във все по-голяма степен изборът на отделния човек влияе и върху избора на цялото (обществото, дори и човечеството), тъй като сме свидетели на небивали информационни процеси, пронизващи всички връзки — между хората в обществото и между обществото и природата. Оттук като главен ценностен проблем се очертава

1 Фром Е., Бегство от свободи. М., Прогресс, 1990, с.217.

2 Пак там, с.59.

проблемът за свободата и отговорността на отделния човек. Защото днес, повече от всякога, се осъзнава необходимостта от ноосферно единство на човечеството при решаването на глобалните проблеми, но единство в името на какво? Решаването на глобалните проблеми е един възлов момент при обосноваването ценностната проблематика на съвременното човечество. И ако отделният човек, правейки своя ценностен избор, избира живота или смъртта, истината или лъжата, доброто или злото, свободата или робството и решава тези проблеми съобразно своята ценностна система (верую), то човечеството като цяло, което се стреми да избегне екологичната катастрофа, за да оцелее, по необходимост трябва да изгради своя ноосфера. То е принудено да отчита този индивидуален избор. В противен случай дисхармонията между системата и нейните елементи ще доведе до разпадането ѝ. Именно ноосферата, като желано хармонично екологически-оптимално състояние на човечеството с природата и на хората помежду им е една алтернатива, в която днес редица учени виждат изход. Ноосферата, към която би следвало да се стреми човечеството, за да се съхрани, е такова ценностно-обусловено единство между хората и природата, където основен ценностен критерий на отношенията ще бъдат истинните нравствени основания на разума, свободата, неограничаваща свободата на другите, и живот, който не носи в себе си смърт (в най-широкия смисъл на тези думи). И ако досега реализирането на тази възможност е било отнасяно към бъдещето, то днес вече е лукс отлагането ѝ да стане тя действителност. Нещо повече, ноосферата се явява благонадеждна основа за тяхното реално постигане. Тук настоящето се разкрива като момент на нравствен избор, в който човек не само избира истината, свободата, живота, но и ги отстоява. Ноосферата в този контекст означава способността и възможността на човека (и човечеството) да избере ценностно-екологичните основания на своята бъдеща свободна дейност като настояща. Всъщност ноосферната дейност може да се разбира и като "ключ" за времето, което човек сам конструира, създавайки неговото битие. Затова по наличието на социално-екологичните ценности може да се съди колко е бли-

зо или далеч изграждането на ноосферата на човечеството.

Но същевременно трябва да припомним, че човек колкото и да е зависим от обстоятелствата, толкова е и свободен сам да ги създава. Именно тук можем да открием принципната основа на избора, който прави човек и отправна точка за анализ на създаденото от него. Човек е създал по подобие на себе си различни продукти на своя труд. Но, за съжаление, трябва да отбележим, че повечето от тях не само, че му противостоят, но и са насочени срещу самия него. Възниква основателно въпросът: Какъв трябва да бъде човекът, за да е способен да изгради ноосфера, и може ли сегашният човек — такъв, какъвто е, да я създаде, след като за своята хилядолетна история е успял да стигне (въпреки прогреса в техниката и науката) до екологична криза и едва ли не до крайно самоунищожение? Явно неговата ценностна ориентация и ценностна система, която лежи в основата на цялата човешка история, култура и цивилизация, дава някакъв дефект.

Какъв трябва да бъде новият човек и не е ли една митологема идеята за "новия човек", идваща още от най-ранната история на човечеството, която винаги се е въздигала в кризисни моменти. И пак отново и отново "новият човек" е продължавал да върви надолу, считайки, че се "изкачва" по стълбата на социалния прогрес, който, ако води до екологическа криза и катастрофа, губи всякакъв смисъл. Просто той сам се обезсмисля. Без да звучи песимистично, ще отбележим, че ако всички достижения на науката и техниката (колкото и гениални да са те) не съдействуват за духовното извисяване и освобождаване на човека, в крайна сметка те са антихуманни. Достига се до парадокс: мерило за нравствеността (и доброто) на хората е количеството на произведеното от тях.

Говорейки за скалата на ценностите в Средновековието, Е.Фром не без основание подчертава, че "продуктивността придобива роля на една от най-висшите морални ценности. В същото време стремежът към богатство и материален успех станал всепоглъщаща страст"¹. Става яс-

¹ Фромм, Э. Бегство от свободы. М., Прогресс, 1990, с.58—59.

но, че в такава ситуация винаги е налице не само девалвация на духовните ценности, но и девалвация на ценността на самия човек (и неговия живот), оценяван единствено като производителна сила. Впрочем, подобен "критерий" (по отношение на прогресиращото общество), критикувайки неговата екологическа политика, издига и Сен-Марк¹, само че от гледна точка на съвременната екологична криза. Той изтъква, че бедните страни (и техните поданици) се стремят към материално богатство, но подчертава, че съвременното жизнено равнище във все по-голяма степен започва да зависи от екологически-чистата жизнена среда. Така че материалното богатство за развитите страни се оказва недостатъчно — на преден план там излиза екологичният критерий. Получава се като че ли един парадокс: бедните държави стават екологически по-бедни, а богатите — по-богати (дори и в екологично отношение), защото разполагат със средства да възстановят екологически замърсената жизнена среда. А оттук и проблемът за жизнено-необходимите ресурси ще се решава естествено по-добре от богатите в икономическо отношение страни, т.е. животът и средствата за живот във все по-голяма степен започват да зависят от икономическите възможности на дадена държава. Това поставя на преден план икономическия критерий за сметка на подценяването на духовния и нравствен критерий. По такъв начин отново се създават условия за девалвация на духовните ценности. Кръгът се затваря. Тук фактически "обновлението" става на една и съща плоскост — икономическата, която задава нормите на човешкото общуване и на отношение към природата. Поради това икономически-изостаналите държави полагат всички усилия и средства за своето стопанско-икономическо възпроизвеждане, но средствата им за възпроизводство на жизнената среда са оскъдни или липсват въобще. В тези държави жизнените ресурси стават все по-голям дефицит, тъй като за тяхна сметка се осъществява бедното и без това производство.

Ценностно-екологичният проблем възражда по нов начин стария проблем за "новия човек". Той има своите дъл-

¹ Сен-Марк, Ф. Социализация природы. М., Прогресс, 1977

боки корени в най-ранните общества, където, за да се възпроизвежда циклично животът, е било нужно "обновлението" на космоса, разбираан в най-широк смисъл. С последното се е свързвало и обновлението на човека и обществото. Така "старият човек" ставал "нов човек". Но за съжаление "новият човек" досега все се е "обновявал" в посока на старото, което можем да открием в същността на най-ранните ритуали и митове — в характера и спецификата на ценностния избор на човека, дълбоко обусловен от желанието му да бъде един или друг — да придобива "образ" (и "подобие") в съответствие с желаното от него бъдеще. Така "образът на бъдещето" винаги е присъствувал по "нов" начин в "образа на настоящето", който си е избирал човекът. Въпрос на време е сбъдването (сбъдване) на бъдещето в действителното настояще. Именно семантиката на самата дума с б ъ д в а н е подсказва процеса на преминаване от бъдеще в настояще.

Оказва се, че и идеята за ноосферата не е толкова "нова", а е свързана с необходимостта от едно поредно "обновяване" на човечеството. Но в каква посока?

Може ли да се каже, че идеята за ноосферата е също митологема? Няма ли да е твърде смело подобно твърдение, особено, ако противоречи на "твърдо" приетите вече други твърдения и норми в социума?

От направения анализ¹ на едни от най-ранните митологични схващания за същността на космоса и космическия разум, и античната негеоцентрична интерпретация на жизненото пространство става ясно, че възникването на идеята за ноосферата представлява възраждане на една стара митологема — митологемата за вечното обновление на човека, обществото и природата в тяхното взаимно обуславящо се единство. Ето защо не без основание можем да твърдим, че понятието "ноосфера" не е типичен неологизъм.

Социално-ефективната изява на индивидуалния субект има смисъл само, ако създава ценности за колективния су-

¹ Данкова, Р., Цикълът "делник — празник", като универсален модел в социокултурните отношения. — В: Методология, моделиране, компютри. В.Търново, 1989, с.35 — 37.

бект (ноосферата). По такъв начин колективният субект не е проста сума на отделни индивиди, а е нещо повече от тази сума, благодарение на ценностно-екологичното битие, създавано от тях. С формирането на определени екологични нормативни функции, посредством ценностите, ноосферата създава условия за своето самоусъвършенстване. Но заедно с това тя създава условия за самоусъвършенстването и на самия човек. Човек се ноосферизира в такава степен, в каквата е способен да създава ноосферата. Защото ноосферата — това е човекът по образ и подобие на нейната ценностно-структурираща нормативност.

В ноосферата са заложили ценностните параметри на човешката дейност, на които последната трябва да отговаря. Свободата в ноосферата е именно свобода по необходимост, която на свой ред ражда нова необходимост от свобода. Поради това може да се каже, че човек и ноосфера се намират в принципиална координация, от която зависи неговото самоопределение, свобода, ценностна ориентация и скала на ценностите. В ноосферен контекст човек е еднакво свободен да избира своята свобода или несвобода. Следователно, можем да разгледаме ноосферата и като условие за свобода, която твори свобода и като действителна свобода.

В ценностния контекст на ноосферното развитие обществото, което се стреми да осигури жизненонеобходимите условия за човека, създава условия и за неговата екологическа свобода. Но тази свобода сама обуславя екологическата необходимост на своето съществуване, която в ноосферата е "свободна" от закона в такъв смисъл, че законът е "снетата" в необходимост свобода, т.е. самоограничилата се в необходимост свобода. В ноосферата диалектиката на необходимост и свобода придобива качествено ново равнище. Свободата тук е дотолкова свободна от необходимостта, доколкото е свобода по необходимост и поради това тя "снема" своята необходимост в качеството на нова свобода. Цикълът в спиралата на ноосферното развитие започва със свобода и се "затваря" на качествено ново равнище на свобода. От аспект на тази диалектика свободата "ражда" свобода. Свободата е сво-

бодна от своята необходимост посредством непрекъснатото диалектическо отрицание на необходимостта. В ноосферната спирала на развитие свободата става необходимост, благодарение на което свободата е вътрешно единна в себе си, непрекъсната свобода. Такъв тип диалектика на свобода и необходимост е антисиметричен на диалектиката "необходимост — свобода", детерминирана от закона като тип връзка. Тя съществено отличава ноосферната динамика и развитие и може да послужи като реална основа за оценка на социодинамиката на културата. В зависимост от това условие какъв тип свобода осигурява дадена култура може да се съди и за нейното съпричастие (или не) към ноосферното развитие.

Именно посредством творчеството на ценности миналият опит на човечеството се съсредоточава и доразвива в настоящето, отчитайки неговите последици за бъдещето. Ценността, както отбелязахме, е конкретно-исторически реализирана необходимост (и то в крайна сметка, човешка необходимост), непосредствено свързана с диалектиката на възможност и действителност. От друга страна, всяка ценност създава нови възможности за творческа дейност и съответно за оценностяване.

В системата на ноосферата ценностнообразуващият процес създава по необходимост предпоставките за своето бъдещо развитие (т.е. той ги съдържа в диалектически "снет" вид в себе си), а спецификата на диалектиката "необходимост — свобода", която се осъществява в нея, обуславя и характера на творчеството на ценности — по свобода и от свобода. Това обяснява наличието и на такива ценности в ноосферата, които не зависят от потребностите или интересите на хората. Защото човек например се стреми да бъде морален, преодолявайки възможни трудности. Тъй като творчеството в ноосферата е от свобода и по свобода, то създава такива ценности, които не само формират интереси и потребности, но и ги регулира и управлява в посока на човешкия прогрес. Получава се така, че ноосферната динамика, задавайки нормите на ценностното си развитие, създава условия за своята саморегулация посредством обратното активно влияние на ценностнообразуващия процес. Той представлява актуализирана

ноосферна динамика по отношение на нейното бъдещо развитие. По такъв начин изпреварващите функции, които изпълняват ценностите в ноосферата осигуряват оптималното ѝ развитие в настоящето и бъдещето, а също така и саморегулирането на самия ценностнообразуващ процес.

Тук е необходимо да уточним, че засега ноосферата остава възможност и осъзната в известна степен на теоретично равнище необходимост. Като че ли сме свидетели на осъществяването на нейния обрнат модел. Вероятно не без основание бихме могли да говорим повече за наличието на "антиноосфера", след като човек се обръща със своя разум срещу самия себе си и природата, т.е. той се е превърнал в своя антипод — антиразум. Това поражда един нов тип диалектика: "антиноосфера — античовек", противостояща на единството "ноосфера — човек". Принципиално възниква въпросът: Кое е свързващото (обединяващо) звено в едното и в другото единство? Защо въпреки алтернативата на второто, съществува първото? В крайна сметка се получава така, че от нравствената характеристика на човека (дали е загубил своята човешка същност) можем да съдим за наличието (или отсъствието) на ноосфера. Защото ноосферата е "изнесена навън" човешка същност, а антиноосферата — "изнесена навън" античовешка същност. И ако днес имаме основание да говорим за деградация на общочовешките ценности, дехуманизация на обществото, не осуетява ли този процес възможността да бъде изградена ноосферата на човечеството? Както отбелязва сам В.И.Вернадски:

"досега животът върви против основното условие за създаване на ноосферата".¹ Но оттогава насам не само че не е подоброено качеството на жизнената среда, а напротив, то се е влошило в глобален мащаб.

¹ Вернадский, В.И. Размышления натуралиста. Кн.2, М., Наука, 1977, с.72.

3. ДИАЛЕКТИКА НА ФОРМИРАНЕ НА ЦЕННОСТНОТО СЪЗНАНИЕ НА БЪДЕЩЕТО И СОЦИАЛНО-ЕКОЛОГИЧНИЯТ ПРОБЛЕМ

Съвременната екологическа ситуация с особена настоячивост изисква решаването на проблема за формирането на ценностно-екологично съзнание. За да се разбере правилно неговото значение за настоящото и бъдещо развитие на човека (човечеството) е необходимо да бъдат изяснени ценностните основания на човешкото битие и човешкият дух, целта и смисълът на човешкия живот в контекста на една качествено нова нравствена нормативност, обусловена от това каква трябва да бъде природата, след като нейните основни константи са валидни и за самия човек и присъщите му качества. В тази връзка на преден план излизат въпросите, имащи отношение към общочовешките ценности в условията на съвременните социално-екологични проблеми, нравствената мотивация на човешката жизнена дейност и творческата преобразуваща екологическа дейност. Анализът на ценностната проблематика в контекста на съвременните екологични проблеми ще съдействува не само за тяхното ефективно решаване, но и за разкриването на нови ценностни параметри на човешката дейност. Активното отношение към бъдещето, което сега човечеството буквално "държи в свои ръце", става съществена характеристика на обществения живот¹. Обособяват се проблеми, свързани с отговора на въпроси като: каква трябва да бъде нравствената мотивация на човека и от каква гледна точка трябва да я оценяваме, какви нравствени изисквания трябва да бъдат предявени към човека (обществото) в условията на научно-техническия прогрес и породената от него екологическа ситуация с оглед настоящия и бъдещ прогрес на човечеството, формирането на какви ценности ще благоприятствува запазването не само на жизнената среда, но и целта и смисъла на човешкия живот, каква ценностна система обуславя творческото мислене и свобода на човека и т.н.

¹ Косолапов, В.В., А.Н.Гончаренко. XXI век в зеркале футурологии. М., Мысль, 1987, с.224.

Ценностни аспекти на съзнанието и алтернативите на бъдещето

Анализът на екологичната ситуация, която сега преобладава в обществото, в резултат на научно-техническия прогрес и породените от него екологични противоречия, по необходимост изисква преоценка на ценностите и създаване на нови социално-екологични критерии за оценка на ценностната ориентация. От тази гледна точка проблемът за формирането на ценностно-екологично съзнание на бъдещето се явява един от първостепенните проблеми, чието решаване има непосредствено отношение и към ефективното решаване на социално-екологичните проблеми. По такъв начин потребностите на социално-екологичното бъдеще обуславят динамиката на ценностното съзнание на настоящето. Трябва обаче да отбележим, че нарастването на потребителското отношение към жизнената среда, упадъкът на нравите неминуемо довежда и до деградация на нравственото съзнание, на критериите за ценността и смисъла на живота. Нарушаването на равновесието между мярата на труда и нравствената мяра в отношението към природата обуславя съответни деформации не само на нравственото съзнание, но и на необходимо свързаните с него социално-екологични ценности. От гледна точка на социално-екологичния проблем принципът за социалната справедливост придобива нови измерения. Възниква потребността от нови социално-екологични критерии за социалната справедливост. Тези проблеми имат непосредствено отношение и към проблема, свързан с ценността на социално-екологичната информация. От това на кого е достойние, как тя се използва и за какви цели, може да се съди за наличието или отсъствието на социална справедливост в едно общество.

Негативните процеси, свързани с деградацията на ценностното съзнание, влияят и върху социално-екологичната сфера. Деформациите на ценностното съзнание започват да оказват отрицателно въздействие и върху тези сфери

от социално-екологичната дейност на човека (обществото), които имат непосредственo отношение към запазването на неговите жизнени ресурси. Такъв парадокс досега човешката история не познава. Получава се така, че човек, за да живее, трябва да умира, да се самоунищожава. Защото, живеейки посредством природата, която унищожава неразумно, той систематично убива себе си. В този парадокс е скрита съответна духовна криза на обществото, което се е отчуждило от своето "неорганично тяло" — природата вследствие дехуманизацията на човешките отношения. Като резултат от необходимостта да се преодолее тази бездуховност (и като криза на самата етика), днес възниква т.н. "глобална етика" (страноведческа етика): "В контекста на всички съвременни етико-теоретически иновации (екологическа етика, биоетика, етноетика) страноведческата етика се явява във вид на едно от конкретните направления на общия процес на модернизация, на преустройство на етическата наука. В този процес по свой начин ще се прояви интеграцията на новия натурализъм с новия хуманизъм — единството на света на природата със света на обществото, човека, което днес е особено необходимо"¹.

В този контекст необходимостта от изграждане на нови социално-екологични ценности означава не само формирането на ценностно-екологично съзнание (и самосъзнание), но и качествено нова духовност. Нейното създаване изисква на свой ред формиране на такова ценностно-екологично съзнание, което ще отчита в глобален мащаб (за всички и всеки) недостатъците на миналото и настоящето с оглед потребностите на екологичното бъдеще. Но ако и досега в общественото развитие се е констатирал прогрес или регрес в едно или друго направление, то действителният прогрес днес следва да се оценява от гледна точка на наличното екологично настояще, като възможност за екологично оптимално бъдеще. А оттук може да се съди и за действителния духовен прогрес, защото той

¹ Ганкин, В.Т., Т.А.Алексина, Н.И.Петякшева. Глобалная (страноведческая) этика. Вестник Московского Университета. Серия 7. Философия, 1989, № 4, с.21.

осмисля и придава ценност на човешкия живот. Както сме свидетели досега, научно-техническият прогрес в повечето случаи е бил за сметка на нравствения и ако човешкият живот е загубил своята ценност и ценностни основания, то тогава можем да се запитаме на кого е потребен подобен "прогрес", мним или реален е той? Екологичната проблематика именно затова и съдейства за възникването на екологично самосъзнание на обществото (човека), "защото тя разкрива предела на тези възможности, които съдържа в себе си цивилизацията на механичните машини"¹. Действителният прогрес на обществото (човечеството) в крайна сметка проличава в крайния резултат: избора на живота или смъртта. Защото, ако човек унищожава своята жизнена среда, за да преживее, то за какъв прогрес тук може да става дума? Може би имат основание авторите, които твърдят, че: "Императивът в края на XX век — активно включване в глобалното колективно търсене на изход от екстремалната ситуация на тоталния избор между живота и смъртта..."² В действителност "тоталният избор между живота и смъртта" се превръща в глобален нравствен проблем, породен от наличната екологическа ситуация. В такъв смисъл на преден план отново излизат общочовешките ценности, тъй като животът на планетата е застрашен в глобален мащаб без оглед на нация, класа, народ.

Ценностно-екологичната проблематика става особено актуална и търси своето разрешение в изконните човешки ценности, без които човешкият живот би изглеждал илюзия, самоизмама, лъжа. В контекста на глобалните екологични проблеми проблемът за ценността на истината придобива нови социално-екологични измерения. Истината като ценност, в този смисъл би означавала способността на човека (обществото) да разкрие действителните ценностни параметри на бъдещето, благодарение на която настоящето се осмисля и оценностява като добро (в т.ч. и в

1 Гиренок Ф.И. Экология, цивилизация, ноосфера. М, Наука, 1987, с.83.

2 Ганжин, В. Т., Т. А. Алексина, Н. И. Петякшева. Цит. съч., с. 27.

качеството на екологизирана наука и морална социално-екологична практика). Това именно означава истината да се живее. В противен случай констатациите за лошото екологично състояние на жизнената среда остават в сферата на пожеланията. Но те същевременно представляват и поредната илюзия, а може би и измама, че всичко някога вероятно ще се оправи. Ето защо проблемът за истината и нейната ценност в социално-екологичен план (т.е. истината като социално-екологична ценност) е неизбежно свързан с избора на ценността на живота. В случая живот и истина са тъждествени, а смъртта е отрицанието на живота (т.е. на истината). На социално-екологично информационно равнище това означава, че знанието на истината за екологичните процеси създава условия и възможности за тяхното контролиране и регулиране в посока на желаното ценностно екологично бъдеще, което от своя страна също представлява ценност за човека (човечеството). И обратно, липсата на информация, заблудата (и лъжата) за социално-екологичната ситуация е равносилно на умишлено убийство (или геноцид). Поради това създаването на социално-екологични ценностни критерии за необходимостта екологично бъдеще на човечеството е свързано с възможността не само да се твори бъдещето в настоящето, но и да се осигурят условия за изграждане и усъвършенстване на екологичното съзнание на човека.

Формирането на ценностното съзнание на бъдещето, включващо и социално-екологичния проблем, изисква качествено ново мислене — не схоластична импровизация на екологичните факти, не "игра на ума", а обективна постановка на реалните проблеми на съвременния свят. Социално-екологичният проблем изисква съвременно научно обосноваване от гледна точка на ценностното съзнание на бъдещето. А това е необходимо свързано с признаването приоритета на общочовешките ценности като главна алтернатива на епохата. Такава постановка обуславя необходимостта от създаване на нови ценности, имащи непосредствено отношение към проблема за смисъла на живота в глобален аспект.

Социално-екологичният проблем и бъдещето на човечеството

Без бъдещето не могат да бъдат решени проблемите на настоящето, тъй като бъдещето е целево състояние. По този начин то функционира като ценност за настоящето, като внася нови структурни елементи в настоящето. За прогреса на настоящето винаги е необходим модел на бъдещето и затова анализът на ценностните проблеми на обществото в настоящето предполага по необходимост изработване на модел на бъдещето. Разработката на модели на бъдещето, които да служат за основа на обосноваването на дългосрочните стратегии на човешката дейност (в т.ч. и екологична) е необходим критерий за оценка на настоящето и на неговите мними или реални ценностни ориентации. Тук трябва да отбележим, че изобщо първостепенно значение в процеса на моделиране на бъдещето има "мирогледната ценностна ориентация на самите изследователи". Явно или неявно "тази ориентация неизбежно се проявява при подбора на информация и в определена степен определя крайните резултати на изследването"¹.

Настоящото губи своите ценностни функции, ако то не съдържа в себе си своите необходими бъдещи ценностни основания, т.е. настоящето се самоорганизира, "снемайки" в себе си динамиката на бъдещето. Основните ценностни проблеми на настоящето трябва да се решават с оглед на бъдещето. Развитието на обществото придобива ценност, ако е насочено към бъдещето. В противен случай то обезсмисля само себе си. Без модел на бъдещето, човешката дейност придобива хаотичен характер. Качествено новите проблеми, които поражда съвременната екологична ситуация изискват усъвършенстване на нашите знания за бъдещето (като екологически оптимум, който трябва да достигнем). В противен случай взаимоотношението между човека и природата става неконтролируемо, което в последна сметка неизбежно ще доведе до екологическа катастрофа.

¹ Косолапов, В.В., А.Н.Гончаренко, Цит.съч., с.88.

На съвременния етап проблемът за бъдещето има повече общокултурен отколкото научен характер. Естествено е, че такова разбиране не се явява достатъчно. Необходимо е този проблем да придобие научен характер. Взаимодействието на субектите на конструктивната екологична дейност не може пълно да се опише на основата на субектно-обектния модел, ако се няма предвид модела на екологичното бъдеще. Съществена черта на теоретичния модел на бъдещето е фундаменталността, която се заключава не само в изучаването на сегашното състояние на обществото, но и в изучаването на неговото бъдеще. Именно на тази основа могат да се разберат социално-екологичните аспекти на миросгледа, които съпътствуват човечеството през цялата му история. Тези аспекти са осъзнавани и интерпретирани по различен начин на различните етапи от историята. Правилното разбиране на бъдещето ще спомогне за правилното интерпретиране на настоящето в неговия социално-екологичен аспект. Без бъдеще не може да се осъществи пълноценно настояще.

Човешката дейност в настоящето зависи от степента на очакваното влияние за решаване на проблемите на бъдещето. Последното зависи от целия комплекс обществени науки и на първо място от философията, а в крайна сметка — от научната картина на бъдещето. Мироследът на настоящето не би бил истински научен, ако в него не присъстваше факторът на бъдещето. Има достатъчни основания да се смята, че решението на проблема за ценностното съзнание на бъдещето ще окаже сериозно въздействие върху всички области на човешкото знание, от които зависи решаването на съвременните проблеми, свързани с изграждането на нови духовни ценности и на социално-екологичната дейност изобщо. Сложен е въпросът доколко (и в каква степен) съвременната философия се приближава до решението на този проблем, тъй като той не влиза напълно в предмета на никоя друга обществена наука. Но същественото е това, че именно сега възниква реалната потребност да се внесат нови моменти в разбирането за бъдещето като ценност и неговите реални основания в настоящето.

Пълноценното осмисляне на настоящето, към което

трябва да отнесем и социално-екологичния проблем, е немислимо без съответстващия му философско-методологически, теоретико-познавателен анализ на модела на бъдещето, който трябва да бъде осъществен.

Философско-методологическите проблеми на бъдещето в тесния смисъл на думата включват в себе си комплекс от методологически въпроси на философското, общонаучното и частнонаучното равнище на методологията. В този смисъл философската методология е свързващо звено между въпросите, имащи мирогледен характер и конкретнотеоретическите постановки за решаването на проблемите на настоящето. Естествено философското ядро на модела на бъдещето има непосредствено отношение към настоящето и зависи от него. Философията, ако се обръща към бъдещето, за да се самопознае в настоящето, се интересува не само от това, което е постигнато, но и от това, какво и как оценностява (придава цел и смисъл) на нейното съществуване.

От избрания модел на бъдещето в значителна степен зависи и ефективността на ценностно нормативната функция на мирогледа в настоящето. По такъв начин става възможно преодоляването на безнравствеността и бездуховността в настоящето, да се внесат нови елементи в ценностната организация на мирогледа. А ако съществува подобна нормативност, то, както ще видим и по-нататък, даже пред деонтическата логика (логика на нормите) възникват качествено нови проблеми. Деонтическата логика трябва да включи в себе си проблема за ценностно екологичните параметри на бъдещето на философско-методологическо ниво. В аспект на бъдещата нравствена ценностно-екологична нормативност, която изискват глобалните проблеми на човечеството, е необходимо човек "самокритично да анализира собственото си морално съзнание и поведение". Всъщност "всички мирогледни, политически и други свойства на индивидуалното съзнание намират своята непосредствена практическа проява именно в нравственото поведение, в моралната култура на общуване, във

взаимоотношенията между хората в процеса на производство и в бита"¹.

Ценностният проблем и екологизираното ценностно съзнание на бъдещето

Както вече бе посочено, ценността, като системно отношение между субекта и обекта, удовлетворява определена необходимост на субекта. При това тя може да се типологизира и като такова отношение между човека и природата, което се формира в процеса на неговата социално-екологическа активност.

Между природните и социалните явления, включени в социалната практика на хората в процеса на екологически значимата им преобразуваща дейност възникват и условия за нови ценностни отношения, свързани с бъдещото функциониране на съзнанието.

Те се образуват благодарение на определена ценностна ориентация, която в крайна сметка сочи какви трябва да бъдат човекът, обществото и природата (това всъщност е социално-екологичен проблем, пречупен през призмата на ценностите). По този начин ценностните отношения на бъдещето получават отражение в съзнанието на индивидите и социалните групи в качеството на оц е н к и на настоящето. Но те изискват определени знания за съответстващите норми на бъдещето.

Формирането (и възпроизводството) на ценностното отношение към жизнената среда изпълнява антиентропийни функции по отношение на бъдещето на човешкото общество. Тук трябва да се има предвид, че ценностните отношения като израз на определена социално-екологична нормативност имат, разбира се, семиотичен характер. Чрез него информационният аспект на ценностно нормативните отношения играе структурообразуваща роля както в обществото, така и в отношението към природата.

¹ А н и с и м о в, С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление, М., 1988, с.215.

Семиотическите отношения между личностите се детерминират от оценката¹ на ценностната ориентация като елемент на ценностното съзнание. Последното включва в себе си и определено екологическо съдържание. Затова ценностно-нормативните отношения в настоящето са необходима основа за усъвършенствуване на перспективната нормативност на екологизираното съзнание на бъдещето. В процеса на усъвършенствуване на социално-екологическото ценностно съзнание на личността е необходимо да се подчертае, че съществува информационно сходство между социалните функции, които се съдържат в ценностите и семиотичната структура на екологическите ценности. Това сходство се обуславя от определена нормативно-оценъчна дейност. От тази гледна точка ценностното съзнание на бъдещето може да се разглежда като нормативно оценъчно изпреварване на настоящето, което носи присъщата му деонтична специфика. По отношение на бъдещето нараства значимостта на деонтичния аспект на ценностното съзнание и неговата екологизация.

Формирането на ценностното съзнание на бъдещето изпълнява не само нормативни функции в сегашната динамика на обществото, но е и средство за запазване, усъвършенствуване и пълноценна реализация на творческите способности на личността. По този начин ценността може да бъде охарактеризирана като носител, транслатор на информация в динамиката и развитието на системата "личност — общество — ноосфера".

Въз основа на екологизираните ценностни отношения и благодарение на развитието на ценностните аспекти на съзнанието си, личността придобива способност да превръща необходимите нравствени норми в цел на екологически-значимото действие. В това изпреварване се осъществява преходът от екологични знания към морално значими екологизирани действия. Тук трябва да се прибавят и необходимите бъдещи естетически ценности, които въздействуват на ценностната ориентация на съзнанието, на избора на едно или друго ценностно отношение към бъдещето. Получава се спирална форма на ценностно об-

1 Николов, Н. Оценката. С., Наука и изкуство, 1982.

разуващия процес във времето. Изборът на ценности в настоящето детерминира избора на ценностно отношение към бъдещето. Фактически социално-екологичното ценностно отношение към бъдещето рефлектира върху основните проблеми на философията.

Ако спиралата започва с етичните ценности, то тя се затваря отново в тях, само че на по-високо равнище, което изисква един екологичен подход към ценностите на бъдещето. Изборът на ценности по такъв начин се отразява на реализацията на мотивационния процес както на настоящата, така и на бъдещата човешка дейност. По този начин достигането на свобода в качеството на създаване на ценности в настоящето се намира в диалектическа връзка с осъществяването на свободата в бъдещето, която включва и определено екологическо съдържание. Усъвършенстването на ценностните основи на творческата дейност на човека има непосредствено отношение към неговото бъдещо прогресивно развитие и към самото бъдеще на човечеството. Дейността му (в това число и моралната) по такъв начин се детерминира от ценностната система, която изпреварва времето. Това е особено важен фактор в процеса на усъвършенстване на духовната същност на човека в условията на задълбочаващите се глобални проблеми на човечеството. Може да се каже, че благодарение на етическите, естетическите, научните, екологическите и др. ценности (като необходимо битие на бъдещето и настоящето) човек придобива възможност "да погледне" на настоящето от гледна точка на бъдещето.

Както беше вече казано, ценностното отношение се различава от теоретичното познание, но по отношение на социално-екологичния проблем те се оказват взаимосвързани. Във връзка с това творчеството може да се разглежда в контекста на екологизираната социодинамика на културата и то при отчитане на ценностното съзнание на бъдещето. В този смисъл критерий за истинното творчество е неговата ценност за бъдещето. Така то изпреварва даже самото себе си и времето. Сътворяването на такива ценности, които да предотвратят деградацията в бъдеще, е обусловено от осъзнаването на необходимостта на настоящето като основа на бъдещето. От тази гледна точка не-

обходимостта и свободата се намират в отношение на тъждество и различие.

В процеса на формиране на ценностно съзнание на бъдещето е необходимо да се отчита диалектиката "потребност — интереси — цел". Обществото, като саморазвиваща се система, е среда и условие за реализация на тази диалектика. Ценностите разкриват особеното единство на субекта и обекта в качеството на оценностена същност на човека. Тя рефлектира и върху характера на бъдещата му дейност. Последната, от своя страна, обуславя потребността от творчество на нови ценности. Това единство, имайки семиотичен характер, в действителност реализира творческата активност на личността. Посоченото семиотично отношение се определя в оценката (нравствена, естетическа и т.н.), като продължава да съществува в преобразуван вид. Така например изборът между доброто и злото включва и определено социално-екологично отношение към действителността.

Именно посредством усъвършенстването на ценностното си съзнание човек разширява своята възможност да бъде не само съпричастен към усъвършенстването на етичните отношения в обществото, но и да създава такива ценности, които по-рано не е притежавал. Това характеризира евристичните възможности на ценностното съзнание.

Ценностната ориентация на личността, обуславяща нейното поведение, е основа на преодоляването на социално-екологичното противоречие между обществото, природата и човека. Творческата личност се откроява като нещо повече не само по отношение на колектива, но и по отношение на обществото, тъй като тя създава ново, различно от предишното, качество на обществените отношения. В човешката преобразуваща дейност ценностите и ценностните отношения опосредствуват определяването на човешките същностни сили в качеството на истина, добро и т.н.

Проблемът за ценностните отношения в обществото възниква тогава, когато в продуктите, в предметите на трудовата дейност се определят социалните отношения в качеството на потребност на бъдещето. В този смисъл екологически-целесъобразната дейност може да се разглежда

като единство от въздействията на човека като субект върху жизнената среда.

Семиотичната същност на ценностите предполага отражение на тези функции, които тя е в състояние да носи с оглед на бъдещето. Затова определянето на идеалния, субективен образ в човешката трудова дейност е своеобразно снемане на противоречието "действителност — идея"¹. Днес това с още по-голяма сила се отнася за необходимите средства при решаването на социално-екологическия проблем. По този начин "предметният ценностен свят е едновременно очовечена природа и овеществена в обществените предмети и социалното поведение идея"². В процеса на формиране на екологизираното ценностно съзнание на бъдещето се осъществява "снемане" на противоречието между субективно и обективно и, заедно с това, възпроизвеждане на това противоречие и неговото проектиране в бъдещето. Може да се каже, че в условията на съвременните глобални проблеми намират израз качествено нови параметри на човешката дейност, чрез която се "осъществява единството между човека творец и законите на универсума, което издига личността до мащабите на космически деятел"³. Това преди всичко е свързано с тези дейности, които имат отношение към екологизираното теоретично и практическо овладяване на космоса и изнасяне на тази дейност извън пределите на земята. Това е свързано и с космизацията на ноосферата.

В системата на ноосферата ценността отразява възможностите и тенденциите на нейното развитие. По този начин ценността може да изрази социалната степен на доброто (и злото), красивото (и грозното), истината (и лъжата) дотолкова, доколкото човек свободно реализира необходимостта да участва непосредствено в усъвършенстването на обществото (и на неговите идеали, норми, критерии за ценността на живота и т.н.).

1 Георгиев, Д. Етическо познание, светоглед, ценности. С., 1977, с.107.

2 Георгиев, Д. Етическо познание, светоглед, ценности. С., 1977, с.107.

3 Пак там.

Всяка естествена или изкуствена вещь в процеса на труда придобива социално-екологическо инобитие в обществения предмет и в производствения процес. И това естествено обуславя необходимостта от преодоляване на социалното отчуждение в процеса на формиране на ценностното съзнание на бъдещето. Именно "единството на предметяване и разпредметяване в процеса на възпроизводство на социалното битие поражда на определен етап своята превратна форма — социалното отчуждение"¹. Възникването на отчуждение, проявяващо се и в съвременната екологична криза, е в крайна сметка загуба на ценностното съдържание на обществения живот, а значи и на самата трудово-производствена дейност. В този смисъл ценностната ориентация се трансформира в отчуждение, а при определени условия формирането на "истинни" ценности и ценностни отношения може да изглежда като безумие, разрушение и даже смърт. В този контекст следва да се разглежда и геноцидът на тоталитаризма.

ЦЕННОСТНО-ЕКОЛОГИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА НРАВСТВЕНАТА МОТИВАЦИЯ

Ценностните аспекти на екологическия проблем имат непосредствено отношение към формирането на ценностното съзнание на бъдещето. Те са свързани и с неговото прагматично значение, което има отношение към категорията "социално поведение". Оценката на екологичната ситуация и на личността се детерминира от отношението на човека към самия себе си (в качеството на субект на познанието), от ценността на екологичния проблем за решението на жизненоважни за личността въпроси (проблема за смисъла на живота, доброто и злото и т.н.). Този ценностно-мотивационен подход към екологичната проблематика обуславя в значителна степен активността на ценностното съзнание на личността в търсенето на решения. Като че ли се получава своеобразна йерархия на нравствената мотивация в екологичната дейност на личността (обществото). От една страна, това е необходима нравст-

¹ Пак там с.110.

вено-екологична мотивация на личността, от друга — нравствена мотивация в непосредствената ѝ жизнена дейност на нивото на всекидневното съзнание, теоретическо търсене на решения и, в крайна сметка, екологизирана практическа реализация на дадена теоретична постановка. Тези нива взаимодействат помежду си и тяхното синхронно единство е необходимо условие за успешното решение на определен екологичен проблем. По такъв начин нравствената мотивация на личността придобива конкретна ценностно-екологична реализация.

В контекста на научното творчество личността, мотивирайки нравствените основи на даден екологичен проблем, активизира наличните знания и създава специфична "екологична настройка" на "вълната" на търсене на необходимо истинно решение на проблема от гледна точка на нейните ценностни параметри. След като активизира ценностно-мотивационната основа на екологическото знание личността-творец може да спомогне за създаването на критерий за необходимия екологичен оптимум на човешкото съществуване. В този смисъл нравствената мотивация на даден проблем изпълнява функции на нормативна система в процеса на формиране на нравствено-екологични убеждения на личността и, в крайна сметка, в процеса на формиране на ценностното съзнание на бъдещето.

Така например в хода на решаването на даден екологичен проблем нравствената мотивация е негова иманентна страна. Обосноваването на спецификата му и на неговите съдържателни аспекти има непосредствено отношение към усъвършенствуването не само на формата и съдържанието на процеса на овладяване на природата (теоретично и практическо), но и към усъвършенстване на нравствените основи на човешката екологична разумна дейност в ноосферата¹. От тази гледна точка анализът на нравствената мотивация на личността в ноосферата е свързан с обосноваването на ценностната страна на тази дей-

¹ Данкова, Р. Ценностно-екологични аспекти на взаимоотношението "човек — ноосфера". — В: Ролята на екологическия фактор в териториалната организация на производството. III конференция с международно участие по технико-икономическите проблеми на въздействието върху околната среда. "Свишко" 1984", Свищов, 1984, т. I, с.226—238.

ност. Такъв подход, от своя страна, изисква обосноваване на новото равнище, на новия контекст, както на екологическото, така и на етичното знание.

Нравствената мотивация на екологическата дейност е основен структуроопределящ елемент, който обуславя избора на жизненонеобходимите ценности. По такъв начин тя имплицитно се съдържа в екологичния проблем и същевременно е необходима за ефективното му разрешаване.

Нравствената мотивация на личността при решаването на даден екологичен проблем е необходима за формиране на способност за изграждане на истинно-мотивирана екологична оценка. Но тук трябва да отбележим, че последната се детерминира от ценностното съзнание. Така нравствената мотивация оказва специфично въздействие върху екологическата ситуация, задавайки ценностните ѝ параметри, които са непосредствено обусловени от нравствените идеали на личността (обществото). По такъв начин нравствената мотивация на личността обуславя нейното ценностно отношение към природата и задава "ценностния фон" за разбирането и решаването на даден екологичен проблем.

Нравствено-мотивационните основи на личността рефлектират, разбира се, в нейното поведение и обуславят от своя страна ценностните равнища на отношение между личността, обществото и природата. Колкото повече нравствената мотивация на личността има непосредствено отношение към истината, с толкова по-голяма необходимост истината се актуализира и придобива форма на убеждение посредством логическата аргументация на даден екологичен проблем. По такъв начин експлицитното логическата аргументация, се реализира чрез имплицитното — нейната нравствена мотивация. Имплицитното съдържание на екологическия проблем обуславя в значителна степен контекста на разбиране същността на ценностния проблем, включващ миналото, настоящето и бъдещето. Този контекст може да бъде осъзнат от личността при положение, че се обосноват нравствените параметри на екологическия проблем. Това естествено влияе върху ценностното съзнание на личността и нейното

отношение към бъдещето, а така също и върху ценностно-мотивационния аспект на функциониране на съзнанието в настоящето.

Нравствено-екологичните основи на дейността на личността формират своеобразен метаконтекст на ценностното съзнание и задават специфични ценностни критерии за осмисляне на екологичната ситуация. Нравствените ценности влияят не само върху екологичната оценка, но и върху качеството на практическа дейност на човека. Трябва да отбележим, че нравствената мотивация на личността в контекста на формирането на ценностно-екологическо съзнание на бъдещето създава явно или неявно проблемна ситуация на нивото на избор на едни или други екологически ценности. Формирането на ценностното съзнание на бъдещето от гледна точка на екологическите проблеми имплицитно съдържа ценностните си параметри в потребността на настоящето. Тяхното решаване изисква избор на такива ценности, които оптимизират взаимодействието на човека (обществото) и природата¹. Във връзка с това екологическата ситуация съдържа в себе си (в явен или неявен вид) и проблеми за избора на ценностни алтернативи. Този избор е нравствено мотивиран и обуславя съответно ценностно ниво на практическата и теоретическата дейност на личността.

Нравствено-екологическата мотивация на личността задава (определя) и параметрите на нейната екологическа свобода. В този смисъл усъвършенстването на ценностното съзнание в известна степен е детерминирано от последната. По този начин свободата, като ценност, е един от факторите и критериите за формиране не само на ценностното съзнание на настоящето, но и на бъдещето.

Трябва да отбележим, че върху формирането на ценностното съзнание на бъдещето имплицитно влияе и нравствено-мотивационният процес, който започва с верния избор на определени ценности (в това число и екологически) и завършва на ново ниво с избора на нравствен мотив

¹ П а л и н ч а к, Ф.Я., Г.В. П л а т о н о в. Екологическите отношения, съзнание, дейност, В — к Московского ун — та, Серия 7, Философия, 1987 г., 4.

при решаването на даден проблем. Това реализира спирално-цикличния процес на постигането на човешката свобода, която все повече се осъзнава като необходимост. Нравствената мотивация влияе върху евристичните възможности на личността и на ценностно-мотивационните основи на екологическата ѝ дейност. По такъв начин личността и нравствената ѝ мотивация образуват системно единство в процеса на ценностно-екологичното овладяване на природните процеси. Нравствената мотивация създава условия за формирането на нови научни открития, чиято практическа реализация не бива да е антиекологична. Самосъзнанието на личността е необходима основа на взаимоотношенията на нравствените принципи на познанието и ценностната ориентация. С други думи, един от критериите за оценка на екологичната ситуация са нравствените принципи и свързаното с тях знание на човека за самия себе си. Екологическата ситуация създава условия, в които личността чрез нравствената си мотивация изпитва и проверява на практика правилността на своето знание и самосъзнание. В този смисъл етиката в хода на решението на даден екологичен проблем и избора на едни или други ценности се проявява като приложна логика. Последната показва качествата и способностите на личността за правилно мислене и в значителна степен обуславя ефективността на ценностното съзнание. Така че посредством решаването на социално-екологичния проблем, човек изпитва не само ценностната активност на своето съзнание, самосъзнание и познание, но и творческите възможности на своето мислене. Ето защо нравственото усъвършенстване на личността е задължително свързано с усъвършенстването на познавателната ѝ дейност като оценностено добро. По този начин формирането на ценностното съзнание на бъдещето има непосредствено отношение към усъвършенстването на нравствената мотивация на личността в настоящето. Това, от това страна, определя творческата ефективност като реализация на личността чрез ноосферната антропологична дейност.

Създаването в бъдеще на обща ноосферна теория на взаимодействието между обществото и природата би следвало да се съобразява с предвиждането в перспектива както на всички деструктивни, така и на всички оптимизиращи връзки между човека и природата. Само в този случай може да се каже, че ноосферата, като единно организирано цяло, фактически се превръща в мярка за хармоничното единство на човека и природата. Но за съжаление днес ние сме свидетели повече като че ли на обратната тенденция. Това означава, че проблемът за ноосферата налага необходимостта от възприемането на нов концептуален модел за смисъла, съдържанието и ценностните функции на досегашната теоретическа и практическа дейност.

Социално-екологичният контекст на ноосферния проблем обуславя необходимостта от радикално преосмисляне на редица традиционни проблеми, отнасящи се преди всичко до взаимоотношението между човека и природата и бъдещето на живота не само на планетата, но в Космоса. И ако ноосферата е завършващ етап от развитието на Земята, то тя същевременно е начало на поврат в това развитие, доколкото се отнася до предметяването в обществото на ценности от най-висш порядък. От това какви ценности избира човек (обществото) за основа на своята дейност, може да се съди в крайна сметка за това дали той избира своето самоунищожение или усъвършенстване. Затова ноосферата, образно казано, е "пробен камък" на човешката разумна или неразумна дейност. Ценностният аспект на ноосферата разширява проблемния обхват на антропологията и аксиологията.